KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Gejza Horák, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

E. Bajzíková, V. Betáková, CSc., PhDr. G. Horák, CSc., prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., I. Masár, doc. PhDr. J. Matejčík, CSc., doc. PhDr. J. Oravec, DrSc., PhDr. K. Palkovič, prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV, PhDr. J. Sabol, E. Smiešková, M. Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Klemensova 27

ROČNÍK 4 — 1970 — ČÍSLO 1

KULTÚRA SLOVA

Rozhlas a televízia v slovenskej rodine

JÁN STANISLAV

Vplyv slovenčiny televízie a rozhlasu na reč detí i dospelých je dnes veľký, a preto aj starostlivosť o ňu v týchto inštitúciách by mala byť vzorná. A nemyslíme iba na fonetiku. Iste žiadame, aby fonetická stránka reči hlásateliek i hlásateľov bola vysoko kultivovaná. Všade sa dnes odmieta kazateľský pátos (bez funkčnej potreby) v reči profesorov, hercov, hlásateľov a hlásateliek. Ten spočíva v melódii reči. Istý náš hlásateľ pestuje kazateľský pátos zo začiatku tohto storočia; vtedy sa žiadal. Komentátor v televízii J. M. bezohľadne ignoruje zákony spisovnej výslovnosti. Teda aj fonetika, ba aj melódia reči patria k tým hodnotám reči, ktoré by mali byť na úrovni dnešných požiadaviek kultivovaného prejavu v televízii a rozhlase.

Chceme sa však dotknúť syntaktickej stránky prejavov. Vieme, že sa na Slovensku deti *dávajú spať: dám ťa spať, daj ho spať.* Pretože v Čechách a na Morave *děti se kladou ke spánku,* bratislavská hlásateľka televízie pred 19. hod. si mechanicky previedla český výraz *klásti ke spánku* na *klásť ku spánku* a nestará sa, či sa okrem televízie tak dakde u nás povie. Len si spomeňme, ako to povie matka alebo otec, čo nie sú zamestnancami televízie a hovoria zdedeným spôsobom. Veď aj frazeológia patrí ku kultúrnym hodnotám, ktoré z otca na syna, z matky na dcéru prechádzajú storočia. V nich je aj kus múdrosti našich predkov.

Pred 19. hod. hovorí hlásateľka deťom: *vybrali sme pre vás rozprávku...; pripravili (prichystali) sme pre vás detský film* atď. Je to zasa otrocké prevzatie českého výrazu *pro vás (für Sie)* v tejto situácii. V slovenčine si tzv. tretí pád, t. j. datív, zachováva veľmi starodávne bezpredložkové väzby pri vyjadrovaní cieľa, smeru slovesného deja.

Medzi nimi je aj spojenie: *vybrali, prichystali, nachystali, pripravili sme v á m rozprávku.* Naši rodičia nikdy nepovedali: *vybral som pre teba (pre ňu, pre vás) topánky, šaty, šatôčky* a pod. Len si spomeňme, že naše mamy a otcovia hovoria: *vybrala som ti (vám) pekné šatôčky, rozprávku.*

Martin Kukučín bol známy svojou prekrásnou slovenčinou, študovanou medzi ľudom. Píše napr. *Dones tuto Ďurovi pálenky. Ale nie tej rozriedenej, tá je iba ž e n á m. Dones tej dobrej* (Zobr. spisy VII, 10). Terézia Vansová v Sirote Podhradských (vydanie z roku 1919) píše: *„... Hej, Krchová, k o m u to tie kurence?" „Nuž, mladý pán, v š e t k ý m na večeru," odvetila oslovená* (str. 72).

Keď matka delí deťom chlieb alebo ovocie alebo mäso a pod., hovorí: *toto Miškovi, toto Jankovi, toto Aničke...* Alebo: *toto bude Miškovi..., toto je Miškovi...*

V slovenskej syntaxi je veľa vzácnych spojení, ktoré tí, čo načúvajú reč ľudu a čítajú literatúru, poznajú. Dosť tých javov som uložil do dvoch zväzkov slovenskej historickej skladby, ktorá o pár mesiacov uzrie svetlo sveta. Máme, pravda, aj skladby dnešnej slovenčiny od Jozefa Orlovského a Jozefa Ružičku. Len aby ich poznali tí, čo to potrebujú!

K uvedeným spojeniam, resp. bezpredložkovým datívom treba uviesť, že v češtine sa bezpredložkový datív nahradil väzbou predložky *pro* s akuzatívom. A tak česká matka povie v uvedenej situácii: *toto pro Jirku, toto pro Jendu a toto pro Haničku.* Na tomto mieste je v nemčine *für,* vo francúzštine *pour,* v taliančine *per.* Povedzme, že je to europeizmus. Lež my máme svoj vyjadrovací spôsob s bezpredložkovým pádom. Máme ho nielen v tomto, ale aj v iných prípadoch (o ktorých teraz nebudeme hovoriť).

Pravda, sú prípady, v ktorých hlásateľka používa predložku *pre* namiesto *na.* Tak 5. augusta 1939 ráno o 8,28 hod. hrajú voľakomu pesničku pri jubileu a hlásateľka hovorí: *pre potešenie posielajú nasledujúci darček...* Správne by malo byť: *n a potešenie.* Nesprávne väzby s *pre,* mechanickým prepisom čes. *pro,* sú už také inflačné, že napr. na benzínovej pumpe pri Lipt. Hrádku je nadpis: *Nafta pre kúrenie* za české *Topná nafta.* V tomto prípade už nie je prepis z češtiny, ale negramotnosť slovenského činiteľa, a takých je dosť medzi pracovníkmi obchodu atď. Používa sa vyjadrenie *pre radosť rodičom* namiesto *n a radosť rodičom.* Nemá byť *pre kúrenie, pre potešenie, pre radosť* a pod., ale všade tu má byť *na.* V daktorých prípadoch v slovenčine za čes. *pro* býva aj *za.*

Keď sme pri reči rodiny, môžeme uviesť spôsob, ako sa z Bratislavy blahoželá ľuďom, čo majú mená, meniny alebo životné jubileum. Náš

otec a matka povedali v Liptove voľakedy: *vinšujeme ti všetko dobruo na tvoje meno.* Alebo: *vinšujeme ti na tvoje narodenie (narodenia).* Dnes sa v rozhlase na túto väzbu zabudlo a používa sa väzba nárečia z okolia Bratislavy, ktorá je aj v češtine, t. j. azda sa ani nehovorí podľa nárečia, lež podľa českého modelu: *blahoželáme vám k meninám, k narodeninám...* Slovákom z okolia Bratislavy je väzba s *na* azda cudzia, mne je nezvyčajná väzba s *k* a tak bude aj iným Slovákom zo stredného Slovenska, ktorého reč je základom spisovného jazyka.

A ešte dačo z rodiny. Mama piekla koláče *na nedeľu, na sviatok, na sviatky, na Vianoce* (v Liptove: *na Hody),* t. j. vždy s predložkou *na.* V rozhlase sa pečú koláče *k nedeli, k sviatku, k Vianociam* a pod. Je to spôsob nárečia okolia Bratislavy a českého jazyka.

Pred 50 rokmi slávny český jazykovedec Josef Zubatý napísal prekrásny článok o slovenčine a češtine do Zborníka Matice slovenskej. Vystríhal pred takou slovenčinou, ktorá je iba fonetickým prepisom češtiny.

Uvediem ešte pár dokladov z reči televízie a rozhlasu: *Sana obsahuje látky pre zdravú výživu* (11. 1. 1969 pred 19. hod. Reklama v televízii). Hlásateľ z Košíc hovorí 11. 1. 1969 o 19,23 hod.: *Pre nich slúži lyžiarsky vlek.* Potom sa z Košíc hovorí (o 19,55 hod.): *Samec vyhľadá miesto pre hniezdo.* Inokedy z Bratislavy počujeme: *prečítame pre našich divákov* (televízia 14. 1. 1969, 21,34 hod.). Alebo: *Začína sa hodinka pre vaše potešenie* (rozhlas 13. 1. 1969, 12,00 hod.); *Správami sa pre dnešok* (za *pro dnešek, für Heute) s vami rozlúčime* (17. 8. 1969, 13,29 hod.). Normálnou slovenčinou by sa povedalo *dnes: Správami sa dnes s vami lúčime.* Alebo: *To by bolo nadnes dosť* a nie *pre dnešok dosť.* Kto hovorí z ľudových Slovákov: *pre dnešok končíme robotu?* Povedia: *Robotu dnes končíme* alebo pod. Televízia a rozhlas ustavične učí výraz *pre dnešok* a iné, lebo jej činitelia neštudujú slovenskú skladbu. Nehovoríme o havarijnej slovenčine ľudí, *čo jednajú, majú jednanie* atď.

Odporúčame pracovníkom rozhlasu a televízie, aby si tieto veci preštudovali, aby čítali diela slovenských jazykovedcov o skladbe slovenského jazyka. Veď sú už aj špeciálne knihy Jána Oravca *Väzba slovies v slovenčine* (1967) a *Slovenské predložky v praxi* (1968).

Pracovníci televízie a rozhlasu sú povinní rešpektovať zákony slovenskej skladby. Pravda, nerešpektujú veľmi často ani zákony správnej výslovnosti a morfológie a sú na to k dispozícii vedecké diela.

Dnešný stav skladby slovenského jazyka v televízii, rozhlase a v novinách je znak slabého odborného vzdelania tých, čo postačujú iba ak na doslovné prepisovanie českého textu (prepísanie *pro* na *pre* a iné) bez ohľadu na stav v slovenskom jazyku a najmä na jeho stredoslovenský základ. Vedecké výskumy majú prejsť aj do praxe ľudí, ktorí

čo viac žijú z jazyka. Dnes už nikoho nesmie ospravedlňovať nedostatok vedeckých diel o slovenčine. Máme ich už toľko, že neraz ani iné národy toľko a toľké nemajú. Je povinnosť ich študovať, aby používatelia jazyka nezaostávali za celkovým vývinom nášho národa. Vedecké diela o našom jazyku majú slúžiť každému, kto verejne hovorí alebo píše, aby sa neukazovalo na zaostávanie ľudí, aby sa ukazovalo na ich napredovanie. Slávny bulharský jazykovedec Teodorov-Balan napísal tieto slová: *Starostlivosť o jazyk je starostlivosť o národ.* Za posledných 50 rokov náš národ sa nielen vzkriesil k životu, lež aj dosiahol v mnohých odboroch vedy, techniky a umenia vysokú úroveň. Ak žiadame vysokú starostlivosť o jazyk v televízii, rozhlase a v novinách, chceme pomknúť náš národ o ďalší stupeň kultúrnosti, o ďalší jeho vzrast. Mnohí Slováci sú ešte ďaleko za tým prekrásnym a citlivým vzťahom k jazyku, aký majú Česi.

HLASY O SLOVE

Jazyk ako tajomstvo človeka

Jestvovanie vlastného jazyka má v sebe niečo metafyzické. Prečo iba určité skupiny ľudí hovoria spoločným jazykom? Prečo stámilióny ľudí používajú angličtinu alebo ruštinu či španielčinu a prečo iba niekoľko miliónov ľudí má za materinský jazyk slovenčinu, estónčinu, slovinčinu?

Jazyk sa mi javí skôr ako tajomstvo a menej ako problém. Rodíme sa so slovenčinou. Je to práve taká existenciálna skutočnosť, nezávislá od našej vôle, ako samotné jestvovanie človeka. Ak človek musí niesť svoj osud a prežiť autentický život, ktorý si nevyvolil, musí i príslušník národa zachovávať a rozvíjať jazyk, v ktorom myslí. Nesie so sebou „bremeno jazyka", ako nesie so sebou vlastný život. Žije ho tiež a najmä jazykom, ním pracuje, miluje, plače i žiali, siaha po najvyššom šťastí. Bez konkrétneho jazyka, my tu v tejto krajine a v tomto čase, boli by sme podstatne chudobnejší. Chýbal by nám kus ľudskosti. Slovenčina je pre nás spôsob vlastnej súkromnej existencie. Tento jazyk je pre nás podstata nášho človečenstva a jestvovania.

Čo keby sme raz venovali tichú chvíľku uvažovaniu o tajomstve jazyka, o mystériu našej slovenčiny? Museli by sme vidieť plynulý a neprestajný

zápas o jazykovú čistotu slovenčiny ako prirodzenú ľudskú činnosť, nevraviac už o mravnej povinnosti voči národnému spoločenstvu. Je to povinnosť aj voči sebe samému, voči svojej osobe. Je azda rozumove nevysvetliteľná, ale ostáva pred nami bez ohľadu na naše subjektívne želania alebo nálady. Nikto nás tejto povinnosti nezbaví.

Povedal by som to jasnejšie: Nikto nemá práva vzdávať sa seba samého. Súčiastkou nášho JA je vrastenosť do tohto jazyka, do slovenčiny, čistej a zázračne uchovanej zo zúrenia stáročných dejín. Je to dnes, práve tak ako pred stáročiami, citlivá zložka nášho individuálneho osudu.

Som človek a rozmýšľam po slovensky. Tým som povedal všetko.

Ostatné je iba samozrejmé úsilie. Kto toto nechápe, chýba mu kúštik ľudského. Býva to v našej dobe samozrejmé, ale s nedostatkom ľudskosti a s tým, že klesáme na dno v medziľudských vzťahoch, sa človek nemôže nikdy zmieriť.

Ani v otázkach neúcty k takému ľudskému nástroju, ako je materinský jazyk.

ANTON HYKISCH

* * *

Čítame Slovník slovenského jazyka

Pripomienky k jednotlivým heslám v SSJ, ktoré uverejňujeme na pokračovanie, sú výsledkom kolektívnej spolupráce týchto pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra: J. Doruľu, L. Dvonča, F. Kočiša, Š. Michalusa, J. Oravca, V. Slivkovej, E. Smieškovej, M. Šalingovej a M. Urbančoka.[1]

gabať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo v dvoch významoch: 1. čistiť, riadiť, dávať do poriadku; 2. expr. spať. Po prvé treba povedať, že expresívny nie je iba druhý význam, ale aj prvý. A po druhé: So zreteľom na silnú expresívnosť by sme slovo *gabať* v obidvoch významoch pokladali za spisovné a zriedkavé. SSJ nezachytil ešte ďalší význam „vymotávať sa, dostávať sa" (aj ten je zriedkavý). Máme naň doklad od Pockodyho: *Slnko, čo sa ráno dlho gabalo z lepkavej siete zimnej hmly, zožeravelo na obdiv.*

Poznámka. Na prvý význam slovesa *gabať* v našom materiáli niet dokladu. Bez dokladu ho uvádza aj slovník A. Jánošíka — E. Jónu. Do-

[1] Podrobnejšie pozri v 1. a 2. čísle prvého ročníka (1967) nášho časopisu.

klady máme iba na odvodeniny *ogabať (sa), neogabaný, neogabanec* a *neogabanča.* Tie SSJ uvádza ako spisovné. Spomenutý význam však nepokladáme za vylúčený.

galamuta — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo. Máme naň v našom materiáli vyše pätnásť dokladov. Ak aj odhliadneme od toho, že ide o expresívne slovo (SSJ expresívnosť nezaznačuje), lebo už to by bol dôvod pochybovať o jeho nespisovnosti, rozloženie autorov ukazuje, že slovo *galamuta* nie je krajové. Doklady máme napr. od týchto autorov: J. Kráľ, Kukučín, Hviezdoslav, Tajovský, Bodický, Alexy, Jesenská, Horák. Slovo *galamuta* pokladáme za primerané hodnotiť ako spisovné expresívne slovo, rovnocenné s hláskoslovnou obmenou *balamuta* (tú SSJ uvádza ako spisovnú). Rovnako posudzujeme aj sloveso *galamutiť,* ktoré SSJ uvádza ako nespisovné, krajové.

galôn, galún — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slová. Z hláskoslovného hľadiska s takýmto hodnotením možno súhlasiť. Myslíme však, že v SSJ na príslušnom mieste bolo treba uviesť aj spisovnú podobu *galón,* ktorú vo význame „stuha, stužka, tkanička" hodnotíme ako zastaranú. Podobu *galón* ako spisovnú uvádzajú aj Pravidlá slovenského pravopisu od r. 1940. Usudzujeme, že aj tu ide o spomenutý význam — a teda nie o homonymné *galón* vo význame „dutá miera" —, lebo sa uvádza aj prídavné meno *galónový,* ktoré uvedené homonymum nemá. Podobu *galón* pokladáme z hláskoslovného hľadiska za spisovnú preto, že ide o prevzatie francúzskeho *galon* a že je tu analógia jednak s homonymným *galón* (z francúzskeho *gallon),* jednak so slovom *balón* (aj to z francúzskeho *ballon).*

gáňať sa — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s výkladom „s námahou ísť, vliecť sa, trmácať sa". Máme naň v našom materiáli štyri doklady od Urbana a jeden od Dobšinského. So zreteľom na to, že ide o silne expresívne slovo (expresívnosť sa v SSJ nezaznačuje), pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné.

gang, gánok — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové zastarané slová. Podľa dokladov sa ukazuje, že by za nespisovné bolo vhodnejšie pokladať iba slovo *gang,* na ktoré máme iba dva doklady. Slovo *gánok* sa v našom materiáli vyskytuje šesťkrát a majú ho títo autori: Vansová, Urban, Hronský, Rysuľa, Krno, Štítnický. Na základe týchto dokladov možno slovo *gánok* pokladať nielen za spisovné, ale nemožno ho označiť ani za zastarané. Spisovnosť podopiera ešte to, že medzi slová *chodba* (ktoré sa v SSJ uvádza ako spisovný ekvivalent k slovám *gang* a *gánok)* a *gánok* nemožno položiť znak rovnosti, lebo označujú dve odchodné reálie.

garád — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s významom „priekopa pri hradskej". Máme naň vyše pätnásť dokladov od rozličných autorov (z novších ho majú napr. Rysuľa, Tatarka, Bodenek, V. Bednár). Tieto doklady ukazujú, že je primerané slovo *garád* hodnotiť ako spisovné, hovorové.

garazdiť, garazdovať — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slová. Podstatné meno *garazda,* od ktorého sú tieto slovesá odvodené, sa však v SSJ uvádza ako spisovné, hovorové. S týmto hodnotením v podstate súhlasíme, ale dodali by sme ešte, že *garazda* je slovo expresívne a že zastaráva. Rovnako by sme potom hodnotili aj slovesá *garazdiť* a *garazdovať.*

gáter — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo s vysvetlením „mechanická píla na rezanie dosák". Myslíme, že toto slovo je primerané pokladať za spisovné, a to hovorové.

Poznámka. 1. Výklad v SSJ je priširoký, lebo „mechanickou pílou na rezanie dosák" môže byť aj cirkulár (kruhová píla). Ani výklad „mechanická pásová píla" by nebol primeraný, lebo to je stroj iba s jedným pílovým pásom, ktorý sa používa v stolárstve. Vhodný by bol takýto výklad: stroj s radom pílových pásov vedľa seba na rezanie dosák. Ešte lepšie riešenie vidíme v tom, že by sa namiesto opisu uviedol termín *(mechanická) rámová píla,* ale opis by mal potom pri tomto termíne (v SSJ nie je ani pri slove *pásový,* ani pri hesle *píla).*

2. Slovník P. Tvrdého, slovník A. Jánošíka — E. Jónu a Kálalov slovník uvádzajú podobu *gátor.* Z nášho dokladového materiálu sa nedá usúdiť, akú má frekvenciu, lebo paradigmy podôb *gáter* a *gátor* sa odlišujú iba tvarmi 1. a 4. pádu jednotného čísla. Dokladov na tieto tvary máme veľmi málo. Zbežným prieskumom sme však zistili, že podoba *gáter* je bežná, *gátor* vcelku málo známa. Preto ju ani neuvádzame.

3. Aj odvodené podstatné meno *gátrista* pokladáme za hovorové. SSJ ho uvádza ako nespisovné, ľudové.

geckať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s výkladom „napádať na jednu nohu, krivkať". Doklady máme od Hečka a od Jesenskej. So zreteľom na to, že ide o expresívne slovo (SSJ expresívnosť nezaznačuje), pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné.

gegnúť — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo a vysvetľuje ho slovami „hrknúť, hegnúť, udrieť". Doklady máme od Bešeňovského, Rázusa a od Rysuľu. Dôvody, pre ktoré by sme sloveso *gegnúť* pokladali za spisovné, sú rovnaké ako pri predchádzajúcom slove.

geľo — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové slovo s významom „nadávka neohrabanému, nemotornému človeku". Myslíme, že je primerané toto silne expresívne slovo pokladať za spisovné.

gepeľ, gápeľ — SSJ uvádza ako nespisovné, ľudové slovo. Ide o reáliu, ktorá už patrí minulosti, ale ktorá iné pomenovanie nemá (synonymné *žentúr* SSJ uvádza ako zastarané). Ukazuje sa to aj z toho, že SSJ vo výkladovej časti neuvádza pomenovanie, ale opis. Myslíme preto, že je primerané slová *gepeľ* a *gápeľ* pokladať za spisovné. Pre terminologickú oblasť pokladáme za vhodnejšiu podobu *gepeľ*, ktorá je častejšia (máme na ňu v našom materiáli vyše desať dokladov, na podobu *gápeľ* šesť).

Poznámka. Výklad, ktorý uvádza SSJ, nie je primeraný. Gepeľ (gápeľ) nie je „hospodársky stroj (napr. na rezanie sečky a pod.) poháňaný koňom", ako to uvádza SSJ. Je to zariadenie ťahané koňmi (zriedkavo i volmi) chodiacimi v kruhu, ktorým sa poháňali najmä hospodárske stroje (napr. sečkovica, mláťačka).

gigaňa, gegyňa — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové pejoratívne slová (= hlava). So zreteľom na silnú expresívnosť pokladáme za primerané hodnotiť ich ako spisovné. Slovo *gegyňa* sa v SSJ malo uviesť ako zriedkavé, lebo v našom materiáli máme naň iba jediný doklad. Podoba *gigaňa* je doložená dobre — ôsmimi dokladmi. Použili ju títo spisovatelia: Laskomerský, Jesenský, Jesenská.

gniaviť — SSJ frázu pri prvom význame *gniavilo ho (ju), chodilo ho (ju) gniaviť, niekto ho (ju) chodí gniaviť* uvádza ako nespisovnú, ľudovú. Myslíme, že o spisovnosti tejto frázy pochybovať nemožno.

graca — SSJ uvádza ako nespisovné, krajové slovo s významom „druh veľkej širokej motyky". Na toto slovo máme v našom materiáli vyše pätnásť dokladov, ktoré podľa rozloženia autorov nijako nepoukazujú na jeho krajovú (teda v podstate nárečovú) obmedzenosť. Príznačné je aj to, že SSJ vo výkladovej časti neuvádza pomenovanie (spisovné proti nespisovnému), ale opis. To značí, že reália pomenovaná slovom *graca* iného mena nemá. Okrem toho sa slovo *graca* používa ako termín v baníctve. Primerané je hodnotiť ho ako bežné spisovné slovo.

grackať — SSJ uvádza ako nespisovné, nárečové expresívne slovo s významom „ísť pomalým, ťažkým, neistým krokom". Dokladov nie je veľa: dva od Timravy, jeden od Lackovej-Zory. Napriek tomu však, so zreteľom na to, že ide o expresívne slovo, pokladáme za primerané hodnotiť ho ako spisovné.

KULTÚRA SLOVA

Ekvivalent v chystanom česko-slovenskom slovníku

VIERA SLIVKOVÁ

Našej verejnosti, najmä čitateľom Kultúry slova, je už iste známe, že v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra sa pripravuje Česko-slovenský slovník.[1] Aktuálnosť a potrebnosť tohto diela netreba osobitne vyzdvihovať. Tá vyplynula a každodenne vyplýva z potrieb bežnej jazykovej praxe a zo zodpovednosti jazykovedných pracovníkov za jej úroveň.

Česko-slovenský slovník je prvý dvojjazyčný slovník spracúvaný v lexikografickom kolektíve Jazykovedného ústavu. Z tohto „primátu" však nevyplývajú pre kolektív autorov nijaké výhody a neupozorňujeme naň preto, že by si bolo treba na ňom zakladať. Naopak, spomíname ho preto, že si dvojnásobne uvedomujeme, do akej závažnej úlohy sme sa pustili a za aký pomerne krátky čas nám ju bude treba zvládnuť.

Lexikografické spracúvanie slovnej zásoby dvoch jazykov, ktorého výsledkom je dvojjazyčný slovník, má totiž svoje špecifické problémy. Na rozdiel od jednojazyčného slovníka, v ktorom sa jednotlivé slová členia podľa významovej štruktúry i na niekoľko významov a jednotlivé významy slov sa vysvetľujú opisom, tzv. výkladom (preto aj výkladový slovník), prípadne sa dopĺňajú synonymnými výrazmi zodpovedajúcimi príslušnému významu heslového slova, v dvojjazyčnom slovníku vystupuje do popredia otázka ekvivalentu. Podľa súčasnej lexikografickej teórie používateľovi môže dobre poslúžiť iba dvojjazyčný slovník, v ktorom sa heslo člení na toľko samostatných jednotiek, koľko ekvivalentov má heslové slovo v druhom jazyku. Ekvivalentom sa rozumie slovo (alebo spojenie slov), ktorým v druhom jazyku možno nahradiť príslušné slovo (spojenie slov) z východiskového jazyka bez porušenia jeho významu.

[1] Pozri G. Horák, *Budeme mať Česko-slovenský slovník*, KS 3, 1969, 321—324.

K týmto všeobecným teoretickým zásadám pristupujú však pri lexikografickom spracúvaní českej a slovenskej slovnej zásoby ešte niektoré osobitné problémy, dalo by sa povedať, problémy vyplývajúce priamo z faktu, že čeština a slovenčina sú blízke jazyky.

Blízka príbuznosť češtiny a slovenčiny je daná najmä tým, že obidva jazyky majú lexikálne prostriedky významovo i formálne buď celkom totožné, buď len minimálne odlišné hláskoslovnými rozdielmi. Máme teda na jednej strane české slová ako *hlava, oko, ruka, voda, malý, nový, býti, choditi, růsti* a mnohé iné, ktorých slovenskými ekvivalentmi sú takisto slová *hlava, oko, ruka, voda, malý, nový, byť, rásť*. Na druhej strane zasa sú v češtine mnohé také slová, ako *kamna, láhev, vepř, mluviti, dělati, nyní*, ktorých slovenské ekvivalenty *pec, fľaša, brav, hovoriť, robiť, teraz* sa formálne odlišujú.

Obidva tieto prípady sú jednoznačné. Vidíme, že ekvivalentom českého slova môže byť v slovenčine slovo z formálnej stránky celkom totožné alebo zasa úplne rozdielne. Lenže vzťah medzi českými a slovenskými lexikálnymi jednotkami nie je vždy takýto priamočiary.

Oveľa viac pozornosti pri vydeľovaní ekvivalentu si vyžadujú také slová, ktoré sa síce vyskytujú v obidvoch jazykoch, tak v češtine, ako i v slovenčine, ale ich významová štruktúra je rozdielna. Ich význam nepokrýva tú istú časť mimojazykovej skutočnosti.

K takýmto slovám známym v češtine i v slovenčine patrí napr. české slovo *víno*. Pri určovaní ekvivalentu k tomuto českému slovu by sme nevystačili s jediným slovenským ekvivalentom *víno*. Z významovej štruktúry tohto českého slova vyplýva, že slovom *víno* sa v češtine označuje nielen nápoj, ale aj plody, z ktorých sa tento nápoj získava, a aj rastlina, na ktorej sa tieto plody rodia. To značí, že českému slovu *víno* zodpovedá v slovenčine 1. *víno* (nápoj), 2. *hrozno*, 3. *vinič* (ker). V češtine možno teda víno nielen piť, ale aj trhať, prípadne pestovať. Významovo bohatšie je podobne aj české slovo *koryto*. Aj k tomuto českému slovu treba vydeliť v slovenčine tri ekvivalenty: 1. *válov*, 2. *žľab*, 3. *koryto*. Lenže tretí ekvivalent *koryto* je zasa významovo chudobnejší ako slovenské slovo *koryto*. Českým slovom *koryto* sa označuje popri válove a žľabe už iba útvar v teréne (napr. *ledovcové koryto*), kým základnému významu slovenského slova *koryto* (drevená nádoba na pranie) zodpovedá zasa české slovo *necky*.

Pri niektorých ďalších českých slovách treba starostlivo a pozorne voliť slovenský ekvivalent zasa preto, že slovenský ekvivalent sa s príslušným českým slovom zhoduje iba formálne. Napr. české sloveso *pojíst* významovo nesúvisí so slovenským slovesom *pojesť*. Toto české sloveso (podobne ako sloveso *pooběd̆vat*) významovo korešponduje so

slovenským slovesom *zajesť si (zaobedovať si)*, zatiaľ čo slovenské sloveso *pojesť* má význam „všetko zjesť". Skoro varovným príkladom nerešpektovania významového rozdielu medzi českými a slovenskými lexikálnymi jednotkami, totožnými iba formálne, bolo nesprávne používanie českého prídavného mena *obecný* vo význame, ktorý má iba slovenské prídavné meno *všeobecný (obecný pojem = všeobecný pojem)*, prípadne slovenské prídavné meno *obyčajný* (napr. v botanickej nomenklatúre *liska obecná = lieska obyčajná);* slovenské prídavné meno *obecný* značí totiž „patriaci obci, vzťahujúci sa na obec" a je významovo totožné iba s českým prídavným menom *obecní*, ako jednoznačne vyplýva zo spojení *obecní dům = obecný dom, obecní knihovna = obecná knižnica* ap.[2] Z toho prirodzene vychodí, že ekvivalentom českého slova *obecní* bude slovenské slovo *obecný* a české slovo *obecný* bude mať dva slovenské ekvivalenty *všeobecný* a *obyčajný*.

Naznačili sme tu iba jeden problém zo širokého okruhu problémov súvisiacich s prácou na Česko-slovenskom slovníku.

K mnohým ďalším problémom sa však budeme pravidelne vracať, aby sme našich čitateľov informovali o svojej práci a aby sme zároveň upozornili, že lexikografické spracúvanie slovnej zásoby dvoch blízkych jazykov je robota neobyčajne zodpovedná a pre príslušníkov obidvoch našich národov osožná a potrebná.

---

[2] Porov. aj Š. Peciar, *Ešte raz o prídavných menách* obecný *a* všeobecný, KS 3, 1969, 302—305.

DISKUSIE

Prečo žiar — v žiare, ale Žiar — v Žiari?

LADISLAV DVONČ

Podstatné meno mužského rodu *žiar* má v gen. sg. pádovú príponu *-u* a v lok. sg. príponou *-e*. Naproti tomu názov *Žiar nad Hronom*, ktorý s ním súvisí, má síce v gen. sg. tiež pádovú príponu *-u*, ale v lok. sg. príponu *-i (v Žiari)*. Používatelia jazyka sa niekedy pozastavujú nad týmto rozdielom a pokladajú ho za nepochopiteľný alebo zbytočný, prinajmenšom za nezvyčajný. V tomto príspevku chceme ukázať, že uvedený rozdiel nie je náhodný, ale zákonitý. Skôr ako pristúpime k výkladu tohto rozdielu, všimneme si stručne zmienky o skloňovaní týchto slov v doterajšej literatúre.

Skloňovaniu názvu *Žiar nad Hronom* venoval pozornosť J. Ružička v príspevku, ktorý vyšiel v publikácii Jazyková poradňa.[1] Autor uvádza, že termín *žiar* má tvary podľa tvrdého vzoru dub, hoci príbuzné slovo *požiar* má mäkké skloňovanie podľa vzoru stroj. Ďalej hovorí, že v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 (rovnako je to aj v ďalších vydaniach) sa predpisuje tvar lok. sg. *v žiare*, ale pri slove *požiar* sa uzákoňuje tvar v *požiari*. Podľa neho tvrdé skloňovanie slova *žiar* nemôže ovplyvniť základné pravidlo, podľa ktorého podst. mená muž. rodu zakončené na *-ár, -iar, -ier* majú mäkké skloňovanie, napr. *v žalári, v močiari, v golieri*. Tvar *v žiare* „treba pokladať za výnimku z uvedeného pravidla". A ďalej sa tu píše: „Výnimočné postavenie všeobecného podstatného mena — technického termínu — *žiar* však nemôže ovplyvniť ani skloňovanie miestneho mena *Žiar nad Hronom*. Preto toto miestne meno treba skloňovať podľa mäkkého vzoru stroj." V závere autor poznamenáva, že miestny názov *Žiar nad Hronom* skloňujeme celkom tak ako miestny názov *Ždiar*, ktorý s ním súvisí nielen významom, ale aj pôvodom (obidva miestne názvy značia asi toľko ako vypálené miesto). V príspevku je dôležité práve upozornenie na súvislosť názvu *Žiar*[2] s názvom *Ždiar*, aj keď v súčasnom jazyku je táto súvislosť trochu inej povahy, čo naznačíme v ďalšom výklade.

[1] J. Ružička, *Ako skloňovať miestne meno Žiar nad Hronom?*, Jazyková poradňa, Bratislava 1957, 160.

[2] Ďalej uvádzame stručne iba *Žiar*.

Skloňovania slov *žiar* (muž. rodu) a *Žiar* sa najnovšie dotkol J. Oravec.[3] Osobitne si všíma slová na *-r*, pred ktorými je dvojhláska. Niektoré z takýchto slov dostávajú podľa neho príponu *-i* preto, lebo mužské podst. mená bolo treba odlíšiť od ženských podst. mien zakončených na *-ra*, napr. *miera — v miere*, ale *mier — v mieri, žiara — v žiare, žiar — v žiare*, ale *Žiar — v Žiari, požiar — v požiari*. Podľa toho názov *Žiar* má príponu *-i* preto, aby sa svojím skloňovaním líšil od podst. mena *žiara*, ktoré má v lok. sg. príponu *-e*. Tento výklad vyžaduje niekoľko poznámok. Aj keď nepochybujeme, že sa v niektorých prípadoch prejavuje snaha vyhnúť sa homonymite tvarov odlišných slov, ako o tom svedčí časté používanie tvaru lok. sg. „v dieli" namiesto *v diele* (na odlíšenie od tvaru lok. sg. *v diele* podstatného mena stredného rodu *dielo*), jednako v našom prípade (*Žiar*) ťažko o tom hovoriť z viacerých dôvodov. Je nepravdepodobné, že by sa táto tendencia bola tak rýchlo prejavila pri skloňovaní názvu *Žiar*, t. j. prakticky od začiatku jeho používania (aj keď sa tu prejavovali pochybnosti a neistota, o čom hovorí J. Ružička). Okrem toho by sme očakávali, že na rozdiel od všeobecného podst. mena *žiara* s tvarom lok. sg. *v žiare* dostávalo by príponu *-i* v lok. sg. najskôr podst. meno *žiar*, ktoré je tiež všeobecným podst. menom, a nie názov *Žiar*, ktorý je vlastným menom, a tak má v slovnej zásobe trochu iné postavenie. Ďalej možno upozorniť, že popri podst. menách *žiar* (muž. rodu) a *žiara* je aj ženské podstatné meno *žiar*, ktoré sa skloňuje podľa vzoru kosť s príponou *-i* v lok. sg. V štúdii J. Oravca sa vzťah k tomuto slovu nespomína. Dôležitá je ešte jedna vec. Používanie prípony *-i* v lok. sg. podst. mena *diel* (tvar „v dieli") je tým viac pochopiteľné, že pri náležitom skloňovaní podľa platnej kodifikácie niet rozdielu medzi slovami *diel* a *dielo* v lok. sg. ani v tom prípade, ak pri nich stoja prídavné mená, a to preto, lebo prídavné mená v mužskom a strednom rode sa takmer vo všetkých pádoch sg. používajú v rovnakej podobe, napr. *prvý diel — v prvom diele, prvé dielo — v prvom diele;* podobne je rovnako v obidvoch prípadoch v inštr. sg. *s prvým dielom*, v dat. sg. *prvému dielu*. Tento moment sa však natoľko nemôže uplatňovať pri dvojiciach *mier — miera, žiar, Žiar — žiara* (resp. aj *žiar* ako podst. mena žen. rodu), t. j. pri dvojiciach, kde ide o mužské a ženské podstatné mená, lebo tu je značný rozdiel pri skloňovaní prídavných mien, ktoré ich bližšie určujú, napr. *vo veľkom žiare — vo veľkej žiare, v novom mieri — v novej miere* a pod. Konečne treba spomenúť, že v súvislosti s dvojicami *mier — miera, žiar, Žiar — žiara* sa tu nevhodne spomína slovo *požiar*, ktoré je dostatočne odlíšené od slova *žiar* (a, pravda, aj *žiara*) začiatočným *po-*.

[3] J. Oravec, *Lokál s príponou -i pri vzore dub*, Kultúra slova 3, 1969, 42.

Podľa nášho názoru pri vysvetlení skloňovania slova *žiar* (mužského rodu) podľa vzoru dub s príponou *-e* v lok. sg. treba vyjsť z charakteru tohto slova z hľadiska odvodzovacieho (derivačného). Slovo *žiar* je deverbatívum: je odvodené od slovesného základu bez odvodzovacej prípony. Patrí do početnej skupiny deverbatív mužského rodu zakončených na *-r*, napr. *var, vývar, odvar, výmer, priemer, prímer, rozmer, náber, záber, odber, zámer, zber, záver, záder, prebor, žer, zvar, úder, vír, zátvor, otvor* atď. Zároveň s týmito slovami patrí do ešte širšej skupiny deverbatív mužského rodu, napr. *pozdrav, let, záhyb, dostrel* a pod. Všetky tieto a podobné slová majú pravidelne v gen. sg. pádovú príponu *-u* a v lok. sg. príponu *-e*, napr. *var — varu — vo vare, rozmer — rozmeru — v rozmere, zvar — zvaru — v zvare, otvor — otvoru — v otvore, let — letu — v lete, záhyb — záhybu — v záhybe, dostrel — dostrelu — v dostrele* (pravda, deverbatíva na *-h, -ch, -k, -g* podobne ako iné mužské podst. mená vzoru dub takto zakončené majú v lok. sg. príponu *-u: vo vrhu).* A tak aj slovo *žiar* ako deverbatívne mužské podstatné meno má v lok. sg. pádovú príponu *-e: v žiare.*

Názov *Žiar* ako vlastné meno si v gen. sg. zachováva pádovú príponu *-u*, ale v lok. sg. má príponu *-i*, takže sa na rozdiel od slova *žiar* skloňuje podľa vzoru stroj. Pri názve *Žiar* je rovnaké skloňovanie ako pri názve *Ždiar:* gen. sg. *Ždiaru*, lok sg. *v Ždiari.* Ale aj iné slová na *-iar* sa skloňujú podľa vzoru stroj, napr. *mažiar, požiar, stožiar* a pod. (v lok. sg. pádová prípona *-i).* Na rozdiel od slova *žiar*, ktoré sa skloňuje podľa vzoru dub, slová na *-iar*, ktoré sa skloňujú podľa vzoru stroj, nie sú deverbatíva. Teda nedeverbatívne podstatné mená sa skloňujú podľa vzoru stroj. Vlastné meno *Žiar* síce súvisí so slovom *žiar*, ktoré je deverbatívom, ale práve ako vlastné meno sa prestáva pociťovať alebo uvedomovať ako deverbatívum. Názov sa stáva „prázdny", nemotivovaný. Slúži ako prostá forma na identifikovanie istého zemepisného objektu a na jeho odlíšenie od iného zemepisného objektu. Na príklon ku skloňovaniu podľa vzoru stroj tu zaiste pôsobil najmä stav pri skloňovaní názvu *Ždiar* (s rovnakým zakončením) a azda aj stav pri skloňovaní iných názvov zakončených na *-iar*, napr. *Betliar, Bočiar.*

Nášmu výkladu na prvý pohľad odporuje stav pri skloňovaní podst. mena *zmier.* Ide tu totiž tiež o deverbatívum, a tak by sa slovo malo skloňovať podľa vzoru dub. V skutočnosti sa skloňuje podľa vzoru stroj; v gen. sg. je pádová prípona *-u*, v lok. sg. prípona *-i: zmier — zmieru — v zmieri.* Toto skloňovanie si možno vysvetliť príklonom slova *zmier* na základe významovej podobnosti k slovu *mier*, ktoré má v gen. sg. príponu *-u* a v lok. sg. príponu *-i.* Podst. meno *mier* je síce svojím pôvodom deverbatívum, ale táto súvislosť sa pri ňom už dávno

stratila, najmä keď tu v priebehu vývinu slova došlo aj k istým hláskoslovným zmenám (ide o dôsledok podvedomého zamieňania slova *mier* so slovom *miera*).[4] V lok. sg. sa tu ustálila prípona *-i* (J. Oravec, ako sme videli, počíta s diferenciáciou tvaru lok. sg. podst. mena *mier* a tvaru lok. sg. substantíva *miera*, ale pôvod vzniku prípony *-i* pri slove *mier* môže byť iný[5]). Analogicky podľa slova *mier* sa uplatňuje prípona *-i* aj v lok. sg. substantíva *zmier*.

Môžeme uzavrieť, že prípona *-e* je v tvare lok. sg. všeobecného podstatného mena *žiar* preto, lebo ide o deverbatívne mužské podstatné meno — mužské deverbatívne podstatné mená na *-r* majú v lok. sg. pravidelne príponu *-e* (podľa vzoru dub). Názov *Žiar* sa ako vlastné meno priradil svojím skloňovaním k iným mužským miestnym názvom zakončeným na *-iar (Ždiar, Betliar, Bočiar, Močiar)*. Súvislosť so slovom *žiar* sa tu už bežne neuvedomuje, názov sa používa ako prostá forma na označovanie zemepisného objektu. Pri slove *zmier*, ktoré je tiež deverbatívom, treba si skloňovanie s tvarom gen. sg. na *-u* a lok. sg. na *-i* vysvetliť príklonom tohto slova na základe významovej podobnosti k substantívu *mier* s rovnakým skloňovaním.

Hľadáme výraz

V jazykovej poznámke, ktorá odznela v rozhlase, sme spomenuli východoslovenské slovo *kvička*. Konštatovali sme, že v spisovnej slovenčine nemáme na označenie nedozretého ovocia bežný spisovný výraz.

Na spomínanú reláciu sme dostali niekoľko listov od poslucháčov. Oznámili nám, že v Turci je známe slovo *hôľka*, ba aj výrazne citovo podfarbené *grdza* alebo *grcka*.

Pre spisovný jazyk by bolo vyhovujúce slovo *hôľka*, nepoznáme však jeho rozšírenie a pripúšťame, že v iných krajoch by sa mohli nájsť ešte ďalšie vhodné slová.

Prosíme preto našich čitateľov, aby sa k spomínaným slovám: *hôľka, kvička, grdza, grcka* vyjadrili, príp. aby nám poslali ďalšie známe a používané výrazy.

M. Ivanová-Šalingová

---

[4] K tomu pozri V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd., Praha 1968, 364.

[5] K miešaniu prípon *-i* a *-e* pri mužských neživotných podstatných menách zakončených na *-r* pozri J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II*, Bratislava 1958, 103.

ROZLIČNOSTI

Zo slovenských ľudových názvov húb

Kuriatko jedlé Cantharellus cibarius FR.

K najznámejším druhom húb patrí u nás kuriatko, ktorého ostrožlté plodnice pozná na Slovensku hádam i každé dieťa.

Klobúk kuriatok je žĺtkovožltý, mierne preklenutý, v dospelosti aj lievikovitý s laločnatým a zvlneným okrajom. Lupene zbiehajú ďaleko na hlúbik a sú zväčša živšie sfarbené ako klobúk. Takmer belavá dužina má príjemnú chuť, pripomínajúcu čierne korenie.

Kuriatka patria medzi najhojnejšie naše huby. Neskúsení hubári ich môžu niekedy zameniť s podobnými menej hodnotnými druhmi, napríklad s nechutnou strmuľkou pomarančovou alebo s jelenkou poprehýbanou.

Na Slovensku má kuriatko jedlé veľa ľudových názvov a takmer všetky sú motivované žltou farbou plodnice.

Najrozšírenejšie sú názvy odvodené od základu *kur-*. Tak na celom strednom a sčasti aj na západnom Slovensku je bežné pomenovanie *kuriatka / kuriatká,* ktoré zasahuje na východe až k Liptovskému Mikulášu, Breznu a Rimavskej Sobote. Popri ňom sa na západnom Slovensku hojne uplatňuje variant *kurátká,* na Orave a v Gemeri *kurätka*[4] *kurätká / kurätká,* pri Poltári *kureitka,* v Liptovskom Jáne a v Liskovej *kuratá,* na okolí Rožňavy a Revúcej *kuretá* alebo *kurätá.*

Pre východoslovenské nárečia je príznačný názov *kurčatka, kurčata* alebo *kurčeta,* v Liptove aj *kurčatá,* vo Vlachove pri Rožňave *kuršätá.*

Paralelne s týmito názvami je na západnom a strednom Slovensku doložený trocha menej frekventovaný názov *kurence,* na okolí Žiaru nad Hronom aj *kurčence.*

Okrem týchto základných názvov je v slovenských nárečiach i niekoľko slovotvorných variantov a obmien, ktoré často tvoria súvislé geografické oblasti s výraznými nárečovými centrami.

Tak na okolí Ilavy, Rajca a Novej Bane je doložené pomenovanie *kuriačky,* pri Topoľčanoch a pri Nitre *kuráčky,* v Kysuckom Lieskovci a Rudine *kuričky,* v Slovenskej Volovej pri Humennom *kuročky,* v Remeninách neďaleko Giraltoviec *kurečky* a v blízkom Podhradíku *kurejky.* Na severozápadnom okraji slovenského jazyka na okolí Čadce,

Žiliny a ojedinele aj pri Humennom sa používa názov *kurky*, okolo Turčianskych Teplíc *kuriaše*, v Novej Bani *kuriače*.

Významovo blízky je názov *kohutiky*, doložený z Pohorelej, *kohútky* od Zvolena.

Na slovensko-poľskom pohraničí na Orave a na východnom Slovensku, v goralských aj v ukrajinských nárečiach tvoria súvislú oblasť názvy súvisiace s juhopoľskými a ukrajinskými ľudovými názvami tejto huby. Sú to názvy *lišky*, v Bobrove na Orave *lištičky*, vo Vinnom a v Hlivištiach *lišočky*, v Nechválovej Polianke *lešočky*. Na okolí Starej Ľubovne, Bardejova, Kežmarku, Medzilaboriec, Trebišova a pri Humennom je rozšírená podoba *lišovky*, na okolí Starej Ľubovne, Bardejova a Giraltoviec *lišuvky*, v Jarabine *lišivky*, pri Bardejove a Stropkove tiež *podlišuvky*, v Gerlachove *pidlišivky* a v Ortuťovej *lešivky*. V goralských obciach na Orave a miestami na východnom Slovensku používajú názvy tohto typu so *s: lisky, lisecky, lisice, lisovky, lisicky*.

Z Liptovskej Lúžnej poznáme pomenovanie *lyžičky*.

Pri Púchove a Považskej Bystrici sa miestami zjavujú názvy *kozáky, kozáčky*, v Beluši *kozačky*, v Hontianskych Moravciach *kozliatka*.

Na slovenskej Orave tvorí uzavretý ostrov poetické pomenovanie *tanečnica*, ktoré zrejme opisuje to, že huby rastú často v skupinách. Názov môže však byť motivovaný aj tvarom plodnice.

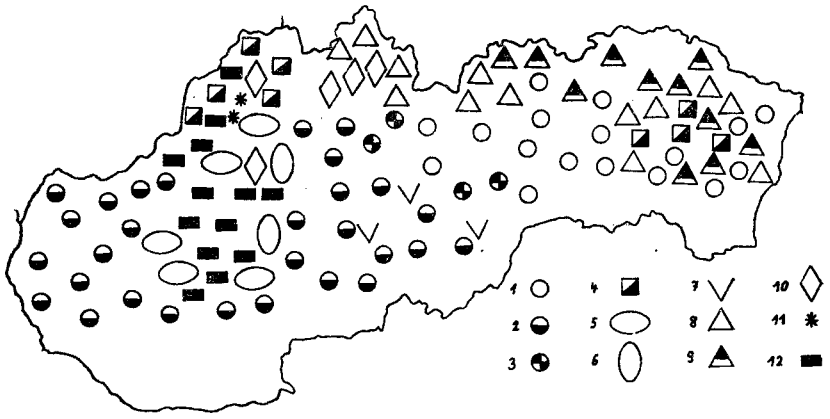

Slovenské ľudové názvy kuriatka jedlého Cantharellus cibarius

1. *kurčata/kurčatka*
2. *kurence/kuriatka*
3. *kuratá/kuriatka*
4. *kurky/kuričky*
5. *kuriačky, kuráčky*
6. *kuriaše, kuriače*
7. *kohútky*
8. *lišky/lišečky*
9. *lišovky, lišuvky*
10. *tanečnice*
11. *kozáčky*
12. *herhubky*

Okrem názvov domáceho pôvodu vyskytujú sa v slovenských nárečiach aj názvy pochádzajúce z cudzích zdrojov.

Tak sa na severozápadnom Slovensku a na priľahlej časti stredného Slovenska rozšírili početné, rozmanito obmenené názvy súvisiace s nemeckým nárečovým pomenovaním *Herrenschwammerl* (= panská hubka). Z nich najfrekventovanejšia je podoba *herhubky* alebo *herhúbky*, doložená predovšetkým z okolia Trenčína, Ilavy, Zlatých Moraviec a Nitry. V Nevericiach hovoria *herlúbky*, na okolí Prievidze, Bánoviec a Novej Bane *kerhubky, kerhúbky*, pri Púchove *hrajhubky*, v Ráztočne pri Prievidzi *habajhubky*, v Nedožeroch—Brezanoch *hajdahubky*. V niektorých dedinách na okolí Partizánskeho, Topoľčian, Bánoviec a Trenčína tieto názvy zjednodušili na *hubky, húbky*. Pomenovanie *červené húbky*, doložené z Omšenia, Kolárovíc a Diviny, môže súvisieť aj s nemeckými názvami typu *Rötling, Rödling* (od nemeckého *rot* = červený).

Z nemeckého názvu *Pfefferling*, ktorý huba dostala podľa trocha štipľavej chuti surovej plodnice, pochádza starohorské pomenovanie *fifrlinge*, neskôr skomolené na *frlinge*.

Z Lehoty pod Vtáčnikom doložený názov *uško* bol pravdepodobne prenesený zo strmuľky lievikovitej, ktorá sa v slovenských nárečiach volá i *vranie uško, škridélka* alebo *tanečnica*.

V staršej slovenskej literatúre sa okrem najbežnejšieho názvu *kuriatko*, prípadne *kuriatko jedlé*, používali aj pomenovania nárečovej povahy, ako *kurátko, lisočka, pánska huba, herrhubka;* z češtiny bolo prevzaté pomenovanie *stroček*. Z týchto názvov sa celkom zákonite v dnešnej spisovnej terminológii uplatnila podoba *kuriatko*.

M. Majtánová

Nielen dobrú hudbu, ale aj jazykovo bezchybný obal!

Vieme všetci, aké cenné služby preukazuje našej jazykovej kultúre i estetickej a literárnej výchove pekná nahrávka slovenských ľudových balád, ktoré recituje Eva Kristínová a dr. Ján Jamnický. Nedávno sa *Gramofónový* (nie *gramafonový) klub* chcel zavďačiť svojim členom hudobným skvostom slovenskej polyfónie 16. a 17. storočia. Hudba je naozaj vzácna, ale nikoho nepoteší obal tejto gramofónovej platne, lebo je na ňom veľa najrozličnejších vecných i jazykových chýb.

Ak sa už v priebehu roku 1958 nedali urobiť pravopisné zmeny podľa najnovších úprav, teda *sbor* na *z b o r (miešaný zbor Slovenskej filharmónie), sbormajster* na *z b o r m a j s t e r, dvojsborovo* na *d v o j z b o r o v o*, azda sa to predbežne dá prepáčiť, ale nemožno tolerovať

výslovné chyby. Napr. o mieste nahrávania čítame: „Nahrané v Evangelickom kostole v Panskej ulici v Bratislave a vo štúdiu Reduta...". Je isté, že obal nemá zodpovedného redaktora, keď sa píše o Panskej ulici v Bratislave namiesto *Panenská ulica* (potom správne: *na Panenskej ulici),* keď skladateľ Zachariáš Zarevutius je v texte zrazu Z. Zarevutin a keď Anonymovo *Krédo* má na obale i na platni názov *Votce všemohuciho,* kým v texte na obale je *V Boha otca všemohúceho* a z platne počujeme *V Boha otce všemohuciho,* čo je logické, lebo ide o liturgický text Kréda.

Keď sme si pripomenuli tieto vecné chyby a nedostatky textu, môžeme usúdiť, že tým menej starostlivosti sa venovalo vlastnej jazykovej stránke a korektúram. Názov *Evangelický kostol* nie je vlastné meno, preto je neodôvodnené písať ho s veľkým písmenom. A adjektívum *evangelický* (na inom mieste v texte *evanjelicky)* nemá slovenskú podobu. Dávno pred prvým vydaním Pravidiel slovenského pravopisu, ba dávno pred Czamblom v minulom storočí máme v slovenčine podobu *evanjelik, evanjelický, evanjelium* s koreňným *j* proti gréckemu a latinskému *g* práve tak ako aj v slovách *anjel, anjelik, anjelský.* (Pozri aj J. Jacko, *Evanjelium svätého Matúša,* KS 2, 1938, 246.) Malo sa teda aj na obale písať *evanjelický kostol a evanjelického* (nie evanjelickeho) *organistu.*

Je otázka, prečo pred slovom *štúdio* bolo treba vokalizovať predložku *v* na *vo (vo štúdiu),* keď v predložkovom spojení *v štúdiu* niet nijakých výslovnostných ťažkostí.

Rovnako zaráža písanie krstných mien nášho známeho dirigenta Dobrodinského v podobe ako *Jan Maria* (namiesto *Ján Mária).*

Všetky dosiaľ uvedené prípady ukazujú a ešte ďalšie doklady to dosvedčia, že príslušné partie sa alebo prekladali z českého textu, alebo ich improvizoval niekto, kto sa domnieva, že vie po slovensky.

Pre takéhoto autora je i typické slovenské krajové meno *Spiš* substantívom ženského rodu, hoci v celoslovenskom jazykovom povedomí je to podstatné meno mužského rodu. Ale na obale čítame: *Najbohatšie stredisko polyfónnej hudby je Spiš a k nej (!) priľahlé severovýchodné územie Slovenska.* V slovenčine možno hovoriť a písať iba *Spiš a k nemu priľahlé územie.*

Neoprávnene sa používa predložka *u* pri neživom predmete *(u snímky Bone Jesu)* namiesto *pri snímke Bone Jesu.*

Po týchto chybách, ktorých pôvod približne poznáme, treba upozorniť aj na ďalšie nedostatky.

Na obale sa píše krstné meno *Yvetta* s nenáležitým pravopisom. Veľmi často sa uvádzalo a uvádza, že práve podľa podoby krstného mena poznávame národnostnú príslušnosť jeho nositeľa. V slovenských tex-

toch píšeme *Jozef Miloslav Hurban, Josef Suk, Joseph von Eichendorf,* to isté meno podľa príslušného pravopisu nositeľovej národnosti. Keď sa u nás rozšírilo a udomácnilo francúzske krstné meno *Yvette,* dostalo aj domácu pravopisnú podobu *I v e t a.* Treba ho tak písať aj našej speváčke *Ivete Czihalovej.*

Ak obídeme niekoľko korektorských chýb, ktoré v dnešných textoch nie sú vždy iba výsledkom nedbanlivosti korektorov, ale ešte častejšie vinou nedbanlivej tlačiarenskej výroby (napr. *štyridsat, jedneho),* treba ešte venovať pozornosť niektorým názvom z hudobnej terminológie.

Na viacerých miestach v texte i nadpisoch je správny termín *moteto* pre viachlasnú vokálnu skladbu v rýchlejšom tempe (napr. *osemhlasné moteto; sú to motetá; osemhlasné motetá).* Našli sme však aj pomenovanie *motet (trojhlasný motet).* V oblasti terminológie je to nepotrebná dubleta, preto aj tu mal autor použiť termín *moteto (trojhlasné moteto)* ako ustálený hudobný termín stredného rodu, skloňovaný podľa vzoru *mesto.* (Porov. SSJ II, str. 182.)

Ďalej treba upozorniť na pravopis slova *durmolový,* konkrétne v texte *durmollová tonalita.* Ide o zložené slovo priraďovacieho typu, kde si komponenty celku zachovávajú samostatnosť, preto ich treba písať so spojovníkom, teda *dur-molová tonalita.* Zároveň načim spomenúť, že pomenovanie typu *tónina mol* je natoľko udomácnené, že sa nepíše podľa pôvodného pravopisu s reduplikáciou, ale len s jedným *l,* teda správne len *dur-molová tonalita.*

Napokon si treba povšimnúť ešte jeden prípad. Nejde o nesprávnosť, ale o čosi, čo môžeme nazvať chybou krásy. Ak totiž norma pripúšťa isté dvojtvary, nie je dobré používať v rámci toho istého textu obidva varianty, ale dôsledne iba jeden. Ak sa v spomínanom texte používajú termíny *trojhlasný, štvorhlasný, osemhlasný,* mohol sa použiť aj variant *viachlasný* namiesto *viachlasý (viachlasá hudba).*

Očakávame, že pri najbližšej príležitosti nebude treba hovoriť o chybách v textoch na obaloch gramofónových platní, lebo budú na potrebnej jazykovej úrovni. To by bolo svedectvo, že Gramofónovým závodom jazyková kultúra nie je ľahostajná.

M. Marsinová

Čo sme počuli v rozhlase a televízii

Raž, nie žito

V bratislavskom rozhlase dňa 25. septembra 1969 vo vysielaní pre mládež o vývoji stavania domov a o vývoji pestovania rastlín sa spomí-

nal jačmeň, ovos, pšenica a žito. To sú všetko názvy obilnín, ktoré patria do základnej slovnej zásoby a používajú sa ako termíny v botanike, agronómii i v poľnohospodárskej praxi. Nevýhodou je, keď sa pri termínoch vyskytujú synonymá. A slovo *žito* je nárečovým synonymom spisovného termínu *raž*, ale aj *pšenica* (napr. na Záhorí). Nemalo by sa pripustiť rozkolísavanie spisovnej normy v slovnej zásobe, kde je ustálená. Tým menej v rozhlase a v relácii pre mládež.

Pečiatka, razítko

V tom istom rozhlase dňa 2. októbra 1969 po ranných správach (o 6,15 hod.) použil hlásateľ výraz *razítko*. Na nesprávnosť tohto slova upozorňuje už prvý zväzok Jazykovej poradne (Bratislava 1957, 50). Aj v Kultúre slova sa už viackrát upozorňovalo na nesprávnosť výrazov s príponou *-tko*, osobitne aj v článku Š. Peciara. Slová s príponou *-tko* (iný je prípad slov typu *dievčatko*, kde je prípona *-ko*, nie *-tko*, lebo *-t-* patrí k slovotvornému základu) sa v slovenčine hodnotia ako mechanicky prevzaté z češtiny. Namiesto slova *razítko* je v slovenčine správne slovo *pečiatka* a činnosť, pri ktorej sa pečiatka používa, nazýva sa *pečiatkovanie (pečiatkovať)*. Nesprávne je *razítkovať*. Sloveso *oraziť* vo význame „opečiatkovať" sa hodnotí ako hovorové.

Prímrazky, prízemné mrazy, mrazíky

V meteorologických správach sa často používajú slová označujúce slabé mrazy, ktoré prichádzajú v jeseni a na jar. Sú to slová *prízemné mrazy, mrazíky*. Zabúda sa na výstižné jednoslovné pomenovanie *prímrazky*, v jedn. čísle *prímrazok*. Je to slovo, ktoré vhodne a výstižne pomenúva slabý mráz. Čítame ho i v Slovníku slovenského jazyka.

Vrchár, horal

V bratislavskom vysielaní Čs. televízie dňa 24. septembra 1969 po večerných televíznych novinách sme počuli výraz *horal* vo význame obyvateľ vrchov, t. j. krajov, kde sú vrchy. Na prvé počutie sa nám zdal tento výraz nezvyčajný, tak ako je v slovenčine nezvyčajná aj prípona *-al*. V slovenčine sa bežne používajú iné slová odvodené od slova *hora* (vo význame les): *horár, horárka, horáreň*. V slovenčine jestvuje slovo *vrchár*, ktoré je odvodené príponou *-ár* od slova *vrch*. Je všeobecne zrozumiteľnejšie, nekonkuruje si so slovom *horár* ako spomenuté *horal*. Slovo *horal* používajú ľudia, ktorí mechanicky a bez rozmýšľania prekladajú (prepisujú) z češtiny. Bezmyšlienkovitosť a mechanické napodobňovanie vedie k ochudobňovaniu a splošťovaniu slovenskej slovnej zásoby.

J. Prokop

SPRÁVY A POSUDKY

Päťdesiatka profesora JÁNA HORECKÉHO

Pri dôležitých životných jubileách významných vedcov sa zvyčajne zdôrazňuje zmysel diela, ktoré jubilant stvoril. Niekedy sa s trochou nostalgie pripomína zrelosť veku a spolu s tým sa vyslovuje isté očakávanie alebo predpoklad, čím oslávenec završí svoje dielo, prípadne sa k tomu taktne nabáda. Pri terajšom životnom jubileu univ. prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc. sa veci majú celkom ináč. Predovšetkým sa vynára pochybnosť, či J. Horecký má tohto roku naozaj iba päťdesiat rokov. Veď len jeho publikačná činnosť je taká mnohostranná a rozsiahla, že by sa s ňou vystačilo vari aj na tri dlhé pracovité životy. Na prospech slovenskej vedy ako celku a slovenskej jazykovedy osobitne však blahoželáme Horeckému iba k päťdesiatke. Dožíva sa jej — netreba našťastie meniť ustálenú formulu — v dobrom zdraví.

Prof. Horecký sa narodil 8. januára 1920 v Stupave. V r. 1939 absolvoval gymnázium v Bratislave a v r. 1944 dokončil štúdiá klasickej a slovenskej filológie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave doktorátom z filozofie. Od júna 1943 až doteraz nepretržite pracuje v Jazykovednom ústave SAV. Prácou *Základy slovenskej terminológie* obhájil tu titul kandidáta filologických vied (1957) a za knižnú prácu *Slovotvorná sústava slovenčiny* získal titul doktora vied (1964). V r. 1968 získal vedecko-pedagogickú hodnosť riadneho univerzitného profesora.

Z mnohostrannej činnosti jubilanta žiada sa vzhľadom na zacielenie tohto časopisu osobitne zdôrazniť najmä dva okruhy jeho odborných záujmov: záujem o kultúru reči a o slovenské odborné názvoslovie.

Prvému okruhu venoval J. Horecký najviac pozornosti v 50. rokoch. Sústavne prispieval do rozličných odborných časopisov i do dennej tlače a článkami, drobnými poznámkami, rozbormi a kritickými posudkami neúnavne dvíhal úroveň tlačeného i hovoreného slovenského slova. K otázkam jazykovej kultúry vždy pristupoval z funkčného hľadiska. Takýto prístup je zreteľný aj z popularizačnej knižky *Kultúra slovenského slova* (1. vydanie v Martine 1956). V úsilí o jazykovú kultúru treba podľa Horeckého rešpektovať tri hlavné požiadavky: používať správne jazykové prvky, vyberať vždy najkrajšie a najprimeranejšie vyjadrovacie prostriedky a vedome bojovať proti používaniu nevhodných vyjadrovacích prostriedkov. Používateľ spisovného jazyka, ktorému záleží na tom, aby sa slovenčina vo verejných prejavoch nekazila, ale aby sa používala v správnej a ušľachtilej podobe, nájde v tejto knižke nielen všeobecné poučenie o svojej rodnej reči, ale aj mnoho praktických rád, ako ju používať. Pravda, v súvislosti so zvyšovaním jazykovej kultúry Horecký zároveň zdôrazňuje, že vzťah používateľa k spisovnej slovenčine sa nemôže redukovať na vzťah pasívneho prijímateľa, resp.

pozorovateľa, pohodlne vyčkávajúceho na radu poučenejšieho. Podľa Horeckého všetci aktívni používatelia spisovného jazyka sa majú usilovať poznať vnútorné zákonitosti slovenčiny a potom aj tvorivo zasahovať do jej obohacovania a spresňovania.

Do vedomia slovenskej kultúrnej verejnosti dostal sa však prof. Horecký najmä svojou prácou v oblasti terminológie. V jeho publikačnej činnosti sa síce odráža všestranný záujem o celú stavbu spisovnej slovenčiny, ale otázky odbornej slovnej zásoby sú najužším a najplodnejším poľom terminológa J. Horeckého. V dejinách slovenskej jazykovedy je Horecký prvý, čo sa odbornou terminológiou sústavne zaoberal i teoreticky. Podal premyslenú teóriu terminológie, ktorú úspešne spájal s názvoslovnou praxou. V knižnej práci *Základy slovenskej terminológie* (Bratislava 1956) postuluje požiadavku vychádzať pri skúmaní terminológie (najmä pri hľadaní zákonitostí pre tvorenie nových pomenovaní) od vecí, ktoré sa majú pomenovať. Všeobecné zákonitosti v pomenovaniach dajú sa zistiť len vtedy, keď sa nebudú skúmať jednotlivé pomenovania, ale pomenovacie typy a keď sa v ich rámci bude podrobnejšie skúmať m o t i v á c i a, príčina, prečo sa daná vec pomenúva tak, a nie inak. Jadro tejto práce tvorí kapitola o vlastnostiach termínu. Nie náhodou sa tu na prvé miesto kladie vlastnosť, ktorú Horecký pomenoval *významová priezračnosť* (neskôr *motivačná zreteľnosť*). Podľa tejto vlastnosti má byť už v formálnej stránky termínu jasné, že ide o prostriedok, ktorým sa pomenúva. Základy slovenskej terminológie sú uholným kameňom, na ktorom stojí naša teória terminológie a o ktorý sa opiera i súčasná názvoslovná prax.

S Horeckého záujmom o slovenskú odbornú terminológiu úzko súvisí aj vydávanie časopisu *Slovenské odborné názvoslovie* (v rokoch 1953—1961) a neskôr aj *Československého terminologického časopisu* (1962—1966). Obidva časopisy redigoval ako ich hlavný redaktor a pohotovo zapĺňal teoretickými štúdiami, článkami, posudkami odborných a iných diel a pod. V priamom dotyku s prácou J. Horeckého ako terminológa je aj organizovanie mnohých názvoslovných komisií, ktoré vznikali pri Jazykovednom ústave SAV najmä po založení časopisu Slovenské odborné názvoslovie. Horecký sa zaslúžil o to, že členovia týchto komisií — často vysokoškolskí profesori a iní vysokokvalifikovaní odborníci — pochopili túto prácu ako osožnú nielen danému odboru, ale aj národnému jazyku, a že jej výsledky pohotovo vnášali do učebníc, skrípt i do prednášok. K zásluhám J. Horeckého patrí aj vydávanie terminologických slovníkov ako výsledku práce názvoslovných komisií. J. Horecký je vedeckým redaktorom všetkých týchto príručiek.

Z ďalších Horeckého knižných prác vzhľadom na zacielenie Kultúry slova len letmo spomenieme knihu *Slovotvorná sústava slovenčiny* (Bratislava 1959), koncipovanú na bohatom jazykovom materiáli a so znalosťou rozsiahlej vedeckej literatúry. Z lexikologickej problematiky je najzávažnejšia jeho *Morfematická štruktúra slovenčiny* (Bratislava 1964). Uplatňujú sa v nej matematické a logické postupy pri opise a analýze tvorenia slov v slovenčine. Úsilie o modernosť stavia Horeckého na prvé miesto medzi slovenskými jazykovedcami. Okrem spomenutej knižnej práce a viacerých

štúdií jeho zmysel pre nové jazykovedné metódy ukazujú aj vysokoškolské učebné texty *Úvod do matematickej jazykovedy* (Bratislava 1969).

Vedecký profil J. Horeckého dotvára práca v oblasti klasickej filológie, kde takisto ako v slovakistike dosiahol pozoruhodný úspech, hoci tu nezakotvil natrvalo. Jeho kniha *Fonológia latinčiny* (Bratislava 1949) je dodnes vyhľadávanou prácou a iste je potešením pre autora a vari aj uznaním slovenskej jazykovedy, že o ňu dodnes prejavujú záujem aj zahraniční lingvisti.

Ako vidieť z letmého výpočtu knižných prác päťdesiatnika J. Horeckého, tieto práce už samy osebe reprezentujú úctyhodné dielo. Ak k nim prirátame množstvo originálnych štúdií a článkov, ale aj nikým nezachytenú kvázi anonymnú robotu, ktorou Horecký nezištne poskytoval pomoc kultúrnym pracovníkom, redaktorom, spolupracovníkom a ako školiteľ aj ašpirantom, nemôžeme z príležitosti jeho päťdesiatky inak, len s úctou a vďačnosťou zastať pri rozsiahlom diele, ktoré doteraz utvoril.

Stačili sme iba v hrubých kontúrach načrtnúť, čo všetko vykonal prof. Ján Horecký pre náš národný jazyk a pre slovenskú jazykovedu. To by samo osebe mohlo navodiť klamnú predstavu, že Horecký je človek suchopárny, možno i odmeraný a neprístupný. Pravý opak je pravda. Vynikajúci slovenský lingvista J. Horecký je nielen vedec, ale i dobrý človek. Azda aj pre vzácnu vyváženosť týchto vlastností je taký obľúbený i — zaneprázdnený.

Z úprimného srdca želáme prof. Horeckému pri jeho päťdesiatke, aby ešte aspoň polstoročia mohol venovať sily výskumu svojho rodného jazyka a aby ešte dlho vnášal medzi svojich spolupracovníkov triezvy optimizmus a životnú vyrovnanosť, ktorých má toľko ako málokto.

I. Masár

Žatevné a dožinkové piesne

Zozbierali, utriedili, z národopisného a hudobnovedného hľadiska opísali O. D e m o — O. H r a b a l o v á. Zbierku vydalo Vydavateľstvo SAV ako súčasť populárno-vedeckej edície Národopisného ústavu SAV, nazvanej Klenotnica slovenskej ľudovej kultúry.

Žatevné a dožinkové piesne patria k najstarším piesňam slovenskej roľníckej ľudovej hudobnej kultúry. Tvoria u nás mimoriadne bohatý piesňový fond. Dokazuje to ich hudobná (melodická a harmonická) stránka aj ich reč. Preto treba uvítať, že táto zbierka vyšla vo vkusnej grafickej úprave a starostlivo zredigovaná.

Zmysel textov zberatelia i redaktori sa usilovali uchrániť. A bolo čo chrániť, lebo s toľkou bezprostrednosťou citu sa málokde stretneme. Na ukážku aspoň jeden text: „Idem po kameni, ej, cesta mi je mäkká, ver ma moja mamka, ej, ťažko domov čaká. Bola som v žatvičky, ej, na veľkých mukách, ver som si doňiesla, ej, mozoľe na rukách."

Texty často zachovávajú prvky zo starších štádií nášho národného jazyka, napr. záporové genitívy aj v takých pozíciách, kde by boli dnes už nezvyčajné. No na druhej strane tieto texty prinášajú ďalšie príklady na živé konštrukcie. Napr. spisovnú väzbu typu *dopracovať sa niečoho* dokladajú aj pri takých slovesách, kde nebola v spisovnom jazyku doložená, porov. väzbu *dožať sa niečoho* na s. 144: „Radzi máme, radzi, pohárek hriateho, že zme sa dožali ovsa posledného! Už zme sa dožali hájka zeleného, už zme sa dočkali šuhajka švárneho."

I v lexikálnej a frazeologickej oblasti upozorňuje na seba dosť prvkov, ktoré by sa mali dostať do spisovného jazyka. Spomenieme iba sloveso *poludňovať*, ktoré sa používa v žatevných piesňach z mnohých krajov Slovenska (napr. z obcí Podniky, Dolný Vadičov, Mestečko). Toto sloveso Slovník slovenského jazyka pokladá jednak za nárečové, jednak ho vysvetľuje úzko ako synonymum slovesa *obedovať*. Nárečové nie je, lebo nie je iba v jednom nárečí, a neznačí len „obedovať", lež aj „oddychovať po obede". Používajú ho i pastieri, ktorí poludňujú s napaseným dobytkom v chládku cez najväčšie horúčavy (cez poludnie), t. j. odpočívajú, nie kŕmia.

Piesne sú zaznačené foneticky. Na niekoľkých miestach trochu rušivo pôsobí nejednotný prepis pri mäkkých spoluhláskach v tej istej vete alebo v tom istom slove: *ňežnice* (99); *Poleďňe nám ňesú, ale ňeviem, gde sú* (114); *Ňiže, slniečko, ňiže* (128); *potešeňie; ľudi nezožeňieš* (181); *ležaľi* (188). Dôslednejšie foneticky sa žiada prepisovať hlásku *v* na konci slova a vnútri slova, lebo v týchto pozíciách sa môže realizovať dvojako: alebo ako *u̯*, alebo ako *f*. Čitatelia, ktorí nepoznajú príslušné nárečie, nevedia foneticky realizovať také prípady ako: *dievčence (ďieu̯čence* — či *ďiefčence?), dieu̯ča je ťisovské (ťisou̯ské* — či *ťisofské?), dievča je vajčovské, hlávku (hláu̯ku* — a či *hláfku?), pojme domov (domou̯* — alebo *domof?), z ovsa (ou̯sa* — alebo *ofsa?)*. Podobne i mäkké *ľ* treba dôsledne vyznačovať mäkčeňom, lebo v ľudovej piesni jeho nevyslovovanie je veľkou chybou.

Odborný text (9—87) je zredigovaný dobre. V tejto časti by sme jednoznačne nepripustili označenie kraja „na Valašsko-Kloboucku", i keby na ňom zberatelia neústupne trvali. V slovenčine sa menšie zemepisné oblasti neoznačujú aj syntakticky, aj slovotvorne — príponou *-sko/-cko*, ale sa vyjadrujú iba syntakticky — predložkovými pádmi. Napr. v slovenčine by bola nemožná veta: *Na Trnavsku je už žatva a na Žilinsku je ešte všetko zelené*. Po slovensky sa to vyjadrí vetou: *Pri Trnave je už žatva a okolo Žiliny je ešte všetko zelené.*

Týmito poznámkami sme chceli predovšetkým upozorniť, že i z jazykovej stránky žatevné a dožinkové piesne sa zaraďujú do zlatého pokladu ľudovej kultúry.

J. Oravec

O jazykovej kultúre Záhoráka

Záhorák — orgán Okresného výboru KSS a Okresného národného výboru v Senici — je obľúbeným čítaním obyvateľov Záhoria. V ostatnom čase sa však dosť ťažko možno sústrediť na obsah jednotlivých príspevkov tohto týždenníka, lebo na čitateľa veľmi rušivo pôsobia jazykové nedostatky, ktorých, žiaľ, nie je málo. V našom príspevku si všimneme aspoň niektoré chyby z 33. a 34. čísla minulého ročníka.

Formulácia niektorých viet je nielen nesprávna, ale nahromadením „učených", často zbytočných slov sa stáva až nezrozumiteľnou. Napr.: *Tomu, že sa vývoj priemyselnej výroby v okrese Senica uberá nepriaznivým smerom( ) dokazuje aj skutočnosť, že zatiaľ(,) čo je index rastu priemyselnej výroby oproti roku 1957 za I. polrok dosiahnutý len na 100,4%( ) tak index rastu pracovníkov dosiahol až 102,8%.* Okrem chýbajúcich interpunkčných znamienok (takýchto chýb je v posudzovanom časopise naozaj veľa) je vo vete aj nesprávna väzba *dokazuje tomu.* Dokazovať môžeme niečo niekomu. Keďže z vety nevyplýva, že chceme dokazovať niekomu, malo sa použiť náležité vyjadrenie *dokazuje to.* Ešte vhodnejšia by vari bola jednoduchšia formulácia celej vety: *O nepriaznivom vývoji priemyselnej výroby v Senickom okrese svedčí aj to, že priemyselná výroba v I. polroku oproti roku 1957 vzrástla len na 100 4%, kým rast pracovníkov dosiahol až 102,8%.* Ale všimnime si ďalšie ukážky nepozorného výberu slov a nevhodných štylizácií: *Mali sme rôzne akcie so žiakmi s názorovými ukážkami v prírode, cez miestny rozhlas sme upozorňovali občanov o význame ochrany divej zveri.* Spojenie slov *mali sme rôzne* (lepšie *rozličné) akcie* so žiakmi obsahuje málo informácie a čitateľa celkom pomýli dokončenie prvej vety súvetia, t. j. výraz *s názorovými ukážkami.* Prídavné meno *názorový* je utvorené od slova *názor.* Môžu byť *názorové rozdiely,* teda rozdiely v názoroch, príp. *názorová jednota,* ale ukážky nebývajú *názorové,* iba *názorné* (pozri heslo *názorný* v SSJ). Sloveso *upozorňovať* si vyžaduje väzbu s predložkou *na: upozorňovali na význam.*

Paradoxne vyznieva aj táto veta: *Racionálnou úpravou musíme zabrániť stratám týchto látok, aby nám k jedlu zostala len bezcenná nestráviteľná buničina.* Spojka *aby* za prvou vetou tohto súvetia naznačuje účel — za akým účelom musíme zabrániť stratám. Pravda, ak má zostať nestráviteľná buničina, potom netreba zabraňovať stratám. V tejto vete je okrem toho často kritizovaná väzba *k jedlu* (spr. *na jedenie).* Podobných nesprávnych väzieb je v spomínaných číslach Záhoráka viac: *k pitiu iba vodu (na pitie iba vodu), nemáme nechty k tomu (nemáme nechty na to), k vareniu zeleniny nepridávame jedlú sódu (pri varení nepridávame k zelenine jedlú sódu), k čisteniu mlieka používať (na čistenie mlieka používať), použijeme ju k podliatiu mäsa (použijeme ju na podliatie mäsa).* Nesprávne sa používa aj predložka *u: u ústredne riadeného priemyslu (v ústredne riadenom priemysle), u relácie (v relácii), u prípadov (v prípadoch).*

Miesto ukazovacieho zámena *taký* sa nenáležite používa zámenná príslovka *tak: tak úspešný priebeh žatvy (taký úspešný priebeh žatvy), tak cennú surovinu (takú cennú surovinu).*

Aj v tvaroch slov je dosť chýb: *na ustanovujúcej schôdze (s c h ô d z i, lepšie schôdzke), popri hmotnej škody (š k o d e), hygiena potravin (p o t r a v í n).* Neistotu možno pozorovať aj v množnom čísle priezvisk: *bratia Nyari, manželia Bibzových.* Plurál na pomenovanie osôb v rámci jednej rodiny sa tvorí spravidla príponou *-ovci,* teda *bratia N y a r o v c i, manželia B i b z o v c i.*

Napriek mnohým upozorneniam v jazykovej poradni dopisovatelia Záhoráka všetko zväčša *prevádzajú: zber slamy previedli lisom (urobili lisom), previesť olejový náter (natrieť olejom, olejovou farbou)* atď. Aj nevhodných slov a slovných spojení je v Záhorákovi dosť: *hadričky (h a n d r i č k y), vzala za úkol (vzala z a ú l o h u), pre konve (pre k a n v y), drobnučké kúsky (d r o b u č k é, d r o b u š k é kúsky), pred porážkou (pred z a k á l a č k o u), postih vinníka (p o t r e s t a n i e vinníka), na neďalekej hájenke urobili prepad (v neďalekej hájovni p r e p a d l i)* atď.

Ani pravopisné chyby nie sú zriedkavosťou: *zpod* — namiesto *spod, nesmieriteľne* n. *nezmieriteľne, zpečateného spojenectva* n. *spečateného, sbehol* n. *zbehol, z koreňmi* n. *s koreňmi.* Chyby sú aj v kvantite samohlások: *pľuha cisarská* n. *pľuha cisárska, funkciach* n. *funkciách, krmením* n. *kŕmením nežiaduci* n. *nežiadúci, kráva* n. *krava.*

V novinách by sa nemali vyskytovať podoby *zatial, prisálať, maštalný, z hladiska, podieľ, streľa, hňeď.* Neospravedlňuje ich ani okolnosť, že v záhorských nárečiach sa spoluhlásky ď, ť, ň, ľ nepoužívajú v zhode so spisovným jazykom.

Príslovkové zložky sa v časopise *Záhorák* píšu ako dve slová, kým jasné predložkové väzby sa píšu dovedna: *v zadu* n. *vzadu, v predu* n. *vpredu, pred tým nemali odvahu* n. *predtým nemali odvahu.*

Chyby sa robia aj v rozdeľovaní slov: *naprík-lad* n. *napri-klad, na jedálnom lí-stku* n. *list-ku, prevá-dzkárne* n. *prevádz-kárne, pris-túpil* n. *pristúpil.*

Zdá sa, že so slovami typu *dvanásťročný* majú v redakcii Záhoráka vážne problémy, lebo ich píšu všelijako, len správne nie: *dvanásť ročný, 80. ročná, 20. ročná, 62 ročný, 19 ročný.*

Prekvapuje nás, že jazyková kultúra časopisu Záhorák tak veľmi poklesla. Je to škoda, lebo tento časopis sa dostáva do rúk stovkám čitateľov.

A. Rýzková

Ks

SPYTOVALI STE SA

Ešte o výrazoch na -tko. Andrej Chmelík z Banskej Bystrice poslal redakcii KS prípis, v ktorom nadväzuje na môj článok *Slovenské ekvivalenty českých výrazov na -tko*, uverejnený vo vlaňajšom ročníku Kultúry slova (1968, č. 10, str. 329 n.). Autor v tomto prípise reaguje na predposledný odsek môjho príspevku, v ktorom uvádzam niekoľko českých termínov na *-tko*, za ktoré slovenčina dosiaľ nemá vhodné ekvivalenty, resp. za ktoré sa mi nepodarilo nájsť priliehavé slovenské paralely. Sú to termíny *hrotítko, chapátko, pudrátko / pudrovátko* a *škrtátko*.

A. Chmelík v spomenutom liste upozorňuje redakciu KS na niektoré pomenovania, ktorými v okruhu svojej pôsobnosti so svojimi žiakmi nahrádzal uvedené české termíny, i keď si je vedomý, že to nie sú zaužívané a známe názvy. Tak za české *hrotítko* (pomôcka na úpravu hrotu tuhy) používal výraz *špicovač*, za české *chapátko* (drevená pinzeta na prepichovanie, presadzovanie sadeníc) *prepichovač*, za české *pudrátko / pudrovátko* výraz *pudrovač a za české škrtátko* (drsná plôška na zapaľovanie zápaliek) výraz *škripel* popri *škŕkanka*.

Chmelíkove návrhy si zaslúžia povšimnutie aj v našom časopise. Pozoruhodné sú najmä pomenovania so slovotvornou príponou *-č*. Dve z nich, *pudrovač* a *prepichovač*, možno podľa našej mienky odporúčať ako vhodné slovenské ekvivalenty českých výrazov *pudrátko / pudrovátko* a *chapátko*.

Naproti tomu výraz *špicovač*, hoci je utvorený produktívnou slovotvornou príponou *-č*, nemá potrebné vlastnosti, aby sme ho mohli uznať za spisovný. Mená prostriedkov s príponou *-č* sa tvoria od slovies. Ale v spisovnej slovenčine sa nepoužíva sloveso *špicovať*, ktoré by mohlo byť slovotvorným základom pomenovania *špicovač* v uvedenom význame. Mne je sloveso *špicovať* známe z mlynárskeho slangu z okolia Chynorian (okr. Topoľčany). Pred mletím sa zrno *špicuje, ošpicuje*, t. j. zbavuje sa, zbaví sa šupiek, najmä na hrotoch, na špiciach. Sloveso *špicovať* teda nijako nesúvisí s úpravou tuhy. Na označovanie úpravy tuhy do hrotu by sa vari najlepšie hodili slovesá *zahrotiť, zahrocovať*, ktoré uvádza aj *Slovník slovenského jazyka*. A pomôcku používanú na tento cieľ by sme mohli pomenovať *zahrocovač*.

Umelý a celkom nevhodne utvorený je výraz *škripel* za čes. *škrtátko*. A. Chmelík vo svojom liste vysvetľuje vznik tohto nepriehľadného pomenovania akýmsi slovotvorným skrížením substantíva *šmirgel* a slovesa *škripieť*. A práve tento nezvyčajný spôsob vzniku robí výraz *škripeľ* slovotvorne nejasným, nepriehľadným a pre spisovný jazyk nevhodným. Slovenčina nemá príponu *-el*, preto analógia podľa *šmirgel* nie je oprávnená.

Priehľadnejší je výraz *škŕkanka*. Za vhodnejšie by sme však pokladali pomenovanie s príponou *-č*, utvorené od slovesa *škŕkať*, teda *škŕkač*. Pravda, nezávisí od nás, či sa aspoň niektoré z uvedených výrazov vžijú.

Š. Peciar

Pokos, stena, stenový porub. — Banský výskumný ústav, Prievidza: „Prosíme Vás, objasnite význam termínu *pokos* a jeho vhodnosť v baníckom názvosloví. (Banícky terminologický slovník, Bratislava 1955 tento termín nezaznačuje.) Je termín *stenový porub* neutrálny a termín *stena* slangový?"

Názov *pokos* sa v slovenčine začal používať najprv v poľnohospodárskej terminológii. V Slovníku slovenského jazyka sa toto slovo uvádza bez nejakej obmedzovacej poznámky a vymedzuje sa ako riadok skosenej trávy, skoseného obilia. Tomuto významu je veľmi blízke aj vymedzenie vo Vašom pracovnom okruhu. Preto možno termín *pokos* pokladať za správny aj v baníckej terminológii.

V Baníckom terminologickom slovníku sa názov *stena* definuje ako dlhý porub medzi dvoma paralelnými smernými chodbami. Z toho vyplýva, že stena je druh porubu, preto názvy *stena* a *stenový porub* pokladáme za rovnoznačné i štylisticky rovnocenné. V nijakom prípade nemožno názov *stena* pokladať za slangový.

J. Horecký

Výrobňa radiátorov. — Ing. Ľ. Chudá z Východoslovenských železiarní nás požiadala, aby sme sa vyjadrili o vhodnosti názvu *radiátorovňa*, ktorým chcú v košickom závode pomenovať oddelenie (halu) na výrobu radiátorov.

K názvu *radiátorovňa* máme výhrady. Prípona *-ňa*, ktorou je toto slovo utvorené, používa sa predovšetkým na tvorenie názvov miesta, kde je niečo uložené (porov. *strojovňa* = miestnosť, kde sú stroje, *kotolňa* = miestnosť, kde sú namontované kotly, *akumulátorovňa* = miestnosť, v ktorej sú akumulátory atď.). Lenže v danom prípade ide o taký názov miesta, kde sa vyrába vec, označená substantívnym odvodzovacím základom. A takéto názvy sa najčastejšie tvoria príponou *-áreň*, napr. *octáreň, hlinikáreň, plynáreň, dusikáreň, koksáreň* a i. Podľa toho prichodí teda do úvahy podoba *radiátoráreň*. Vzhľadom na nezvyčajný sled hlások a tým aj sluchový dojem, ktorý táto podoba vyvoláva — pripomíname ešte ťažkosti s výslovnosťou —, bude výhodnejšie pomenovať novú prevádzku vo Východoslovenských železiarňach dvojslovným názvom *výrobňa radiátorov*.

I. Masár

Klik. — Vydavateľstvo Osveta, Martin: „Vysvetlite nám pôvod a význam slova *klik*. Má terminologickú platnosť?"

Slovo *klik* je anglického pôvodu *(click,* vysl. *klik)* a znamená v bežnom jazyku „cvaknutie, mľasknutie". Vo fonetickej literatúre sa angl. termín *click* preberá ako *mľask* (druh hlásky v niektorých afrických jazykoch). Ak by sa *click* preložil v kardiológii ako *cvaknutie, cvak*, bolo by to označenie príliš silného zvuku, o ktorý zrejme nejde. Preto odporúčame používať prevzatý termín *klik*.

J. Horecký

Prebiehavka, či prebiehalka? — Plemenársky podnik — prevádzkové stredisko Žiar nad Hronom: „Poraďte nám, či je vhodný názov *prebiehavka* a či *prebiehalka* pre kravu, ktorej ruja sa pre neoplodnenie opakuje."

V poľnohospodárskej zootechnickej praxi sú vžité výrazy *brezivá, brezivosť, zabrezivieť sa* ap. Všetky tieto výrazy uvádza Slovník slovenského jazyka a ako vyplýva z vysvetlenia ich významu, používajú sa v súvislosti

s oplodnením samíc štvornožcov. Mohlo by sa zdať, že na pomenovanie javu, o ktorý ide pracovníkom plemenárstva v Žiari nad Hronom, netreba rozširovať repertoár pomenovacích prostriedkov a že sa vystačí aj s tým, čo sa ustálilo doteraz.

Brezivá samica je všeobecne oplodnená samica, špecifikovane *samica teľná, kotná, prasná, žrebná* atď. Opak brezivej, t. j. oplodnenej samice je *neoplodnená samica.* Lenže tento dvojslovný názov, hoci primerane vystihuje istý fakt, nezachytáva špecifický znak daného javu, t. j. opakovanie ruje. Zdá sa, že pracovníkom plemenárstva v Žiari nad Hronom sa názvom *prebiehavka* vcelku uspokojivo podarilo zachytiť dôležitý motivačný znak. Dodajme ešte, že v názvosloví nižších živočíchov je bežný tento typ názvov, t. j. podstatné mená utvorené z prídavných mien, v ktorých sa zreteľne vydeľuje slovesný odvodzovací základ. (Porov. *svietiť — svietivý — svietivka; krúžiť — krúživý — krúživka; bodať — bodavý — bodavka; vírit — vírivý — vírivka* atď.). Spomenuté príklady zároveň ukazujú, že podoba *prebiehalka* je slovotvorne nenáležitá.

I. Masár

Je spojenie Uskutočňujeme predaj v III. cenovej skupine správne? — Jeden náš čitateľ nám napísal, že na Centrálnom trhovisku v Bratislave sa stretol s oznamom *Uskutočňujeme predaj v III. cenovej skupine* a spytuje sa nás, či je takéto spojenie náležité.

Autor uvedeného oznamu vychádzal pravdepodobne z poučenia, že sloveso *prevádzať* s významom „robiť, vykonávať, uskutočňovať, realizovať" je v spisovnej slovenčine nenáležité. Stretávali sme sa totiž v minulosti a dakedy sa stretávame ešte i dnes s nevhodným spojením *prevádzame predaj.* Aby sa autor spomenutého oznamu vyhol slovesu *prevádzať*, nahradil ho podľa poučky mechanicky slovesom *uskutočňovať.* Takýto postup však nemožno pokladať za správny, lebo i spojenie *uskutočňujeme predaj* je kostrbaté. Sloveso *uskutočňovať* je v tomto prípade neprimerané. Celé spojenie je asi na takej úrovni, akoby sa miesto spojenia *bude sa prevádzať zasýpanie jamy,* ktoré sme kedysi počuli v istej obci z miestneho rozhlasu, povedalo *uskutoční sa zasýpanie jamy.* Načo sa takto komplikovane, dalo by sa povedať byrokraticky vyjadrovať, keď sa uvedená vec dá vyjadriť oveľa jednoduchšie a aj správnejšie. Stačí predsa oznámiť, že sa bude zasýpať jama, tomu každý rozumie. Slovenčine sú spojenia typu *uskutočňujeme predaj vína, uskutočňujeme opravy topánok* cudzie; neuskutočňuje sa ani predaj vína a neuskutočňujú sa ani opravy topánok, ale *víno sa predáva* a *topánky sa opravujú.* Iba tento spôsob vyjadrovania je v slovenčine správny.

Ak sa na pozadí týchto príkladov pozrieme na spojenie *Uskutočňujeme predaj v III. cenovej skupine,* vychodí nám, že by stačilo napísať *Predávame v III. cenovej skupine.* Avšak ani toto spojenie nie je celkom primerané, i v ňom je ešte čosi z byrokratického spôsobu vyjadrovania. Najprimeranejšie bude, ak sa na oznam napíše *III. cenová skupina,* ako je to bežné v reštauráciách a jedálňach. Je to krátke, výstižné a zrozumiteľné.

Š. Michalus

Mladá Boleslav, 2. p. Mladej Boleslavi (nie *Boleslavy*) 339
mládie 173
mlieč, mliečara, mliečarník (huba) 114, *mliečiak, mliečniak, mliečnik, mliečnica, mliečnatka, mliečarka* (huba) 170
mluvčí 226
mlynček 312
mne je už všetko jedno 146
Mnichov 337
mníška 140
močiarnik (huba) 56
modráčik 140
modrák (huba) 55
modranský 12
modrohlavý 141
Modrová — modrovský 14
Modrovka — modrovčiansky 14
Mohuč — mohučský 30
mojkať 171, 172
Mokraď — mokradský 13
mokrý ako myš 292
moľa 140
mora 140
Morchella 347
motýle 140
movitý, movitosť 226
Moyzes, Moyses, Moyzesovo 363
možno, *je možno* 182
môže (môžeš, môžu) my byť ukradnutý (-á, -í, -é) 146
mramorovka 140
mrcha, mrchavý 359
mriežkovať 309
mučeník, *mučedník* 281
mucha 140, 141, muška, mušica, mušienka 141
muchotrávka cisárska 22, *kráľovská m.* 22
Mungo Park, 2. p. Munga Parka (nie *Mungo* Parka) 167
murárik červenokrídly 25
murheľ, murcheľ (huba) 349
murhľa (huba) 349
Mus je veľký pán 222
mušiarka 140
mušt (huba) 24
muzikál 92, 337, *musical* 337

na tom nezíde 292
nacionálne socialistický 339
nadhodnota 333
nadpráca 333
nafúkanec 330
nahlásenie 209
nahovárač, nahovárky 9
nákupca 332
naletieť na špek 292
naliať niekomu čistého vína 143
námestie Trafalgar, lepšie Trafalgarské námestie 339
nanebevstúpenie 271, 272, 273, 335, 336, Nanebevstúpenie, nanebovstúpenie, Nanebovstúpenie 334, 335, 336
nanebevzatie 271, 272, 273, 334, 335, 336, Nanebevzatie, nanebovzatie, Nanebovzatie, nanebovzatý 272, 334, 335, 336
nánožník 308
Nansen 168
nápaditosť 360
náprava, *zjednať* nápravu, urobiť nápravu 166
napriek niečomu 360
naproti niečomu, *n. niečoho* 88
náramkovka cisárska 24
nárečia, využitie n. pri prekladaní 200—205
narodiť sa v čepčeku 292
národnosocialistický 339
nárt 253
osnovať nástrahy / chystať nástrahy 281
nato, na to 337
naviac (navyše) 182
návštevnosť 333
navzdory niečomu 360
nažehlený (vyhladený) 281
-nebe-, -nebo- 335
nebo, *nebe* 272, 335
ňebevid 336
nechať si ľúbiť 292
nelondýnčan 337, 338
nemec (huba) 56
nemecky (po nemecky) 339
nemocnosť 360
nemovitý, nemovitosť 226
neradi, nerady 337
nesmierny 54
neustále 182
nevadí (neprekáža, nie je na prekážku) 182
nevädza 301
neverlivý 280